ögon. De äro nämligen kompletterade och imålade med modern färg på ett sätt, som numera gör det alldeles omöjligt att särskilja det äkta och ursprungliga från den senare tillsatsen. Tydligen hade det varit bättre om församlingens mening fått råda, och att målningarna fått behandlas av vår tids "teknik och smak", förutsatt nu att ens denna håller stånd inför framtida domare.

Speciallitteratur rörande Mariakyrkan och dess konstminnen återfinnes i Sigtuna Fornhems årsbok, Situne Dei, årgångarna 1942—1945.

Om Sigtunabrödernas böcker och böner.

Av TONI SCHMID.

> "Var och en skall gärna dra sig tillbaka till cellen, där han kan repetera det hörda, studera som han vill, och bevara sitt sinnes lugn (Celle secretum sit cuilibet in amplexum, ubi potest audita repetere, studere ad libitum, et pacem animi conservare)"
>
> *Humbertus de Romanis.*

Svartbrödernas femte generalmästare Humbertus de Romanis har givit noggranna anvisningar för bokvården inom sin orden. Böcker äro helgade ting (res sacra), säger han, och fördömer all vårdslöshet. Böckerna skola förvaras på en lämplig fuktfri plats, granskas och efterses på bestämda tider, utlånas på bestämd tid. En bibliotekarie (librarius) bör tillsättas. Ingen skall tillåtas "ligga" på böckerna. År 1293 skriver magister Stefan mot sådana som "i låsta celler förvara böcker som de varken kunna eller vilja ha nytta av."

Klosterbiblioteket i Sigtuna, "libraria conventus", nämnes i en anteckning i en av de böcker, som en gång tillhört klostret (C 573) och som nu förvaras i universitetsbiblioteket i Uppsala, en bok som av prior Alverus utlånats till Johannes Olavi (fig. 1). Hur rummet har sett ut, veta vi emellertid lika litet som vi känna till alla volymer det hyst. Endast få av dem äro bevarade. Andra omtalas i bevarade testamenten. Av andra brev få vi veta vilket stort värde man satt på dem.

De bevarade medeltida Sigtunaböckerna och vissa i dem gjorda anteckningar omtalar redan Göran Wallin i sitt år 1730—32 tryckta

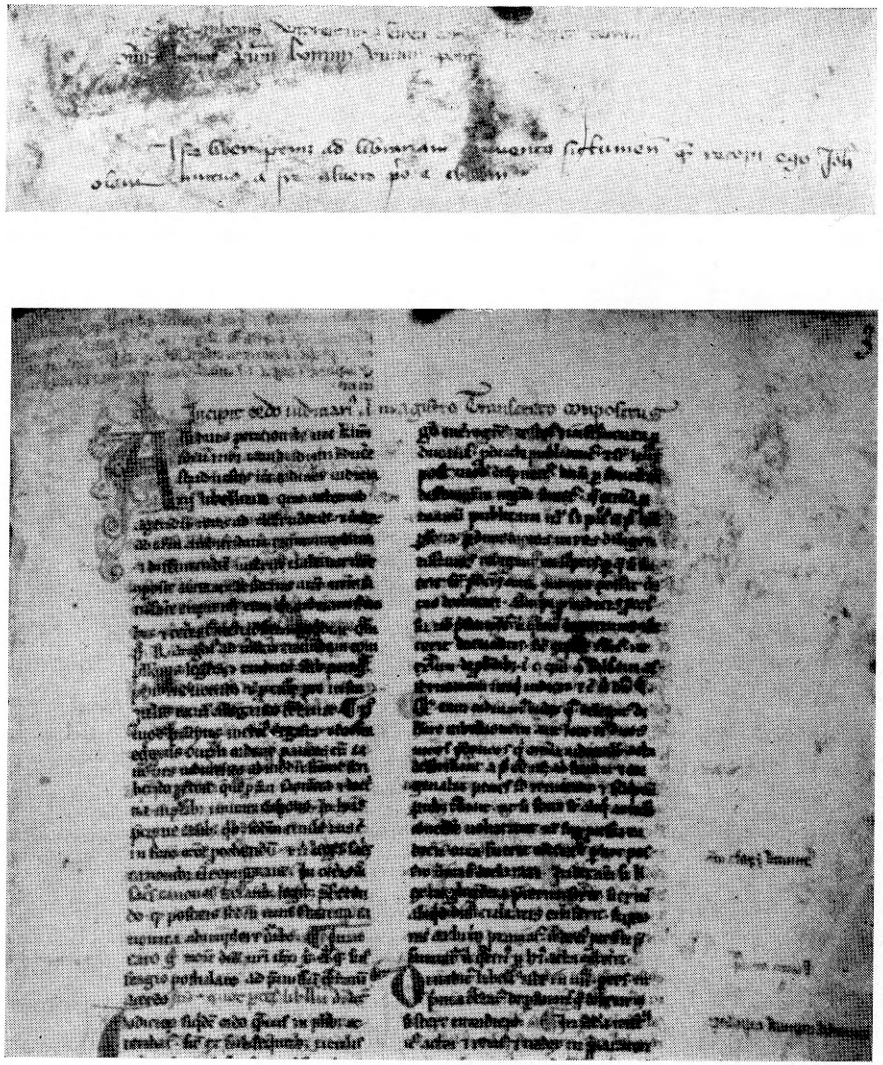

Fig. 1. Ms C 573. Uppsala universitetsbibliotek. Fol. 2 v—3 r. Upptill: Jste liber pertinet ad librariam conuentus sictuniensis quem recepi ego Johannes olaui mutuo a fratre aluero priore ibidem. (Sigtuna klosterbibliotek tillhör denna bok som jag, Johannes Olavi, har mottagit av priorn därstädes, broder Alverus).

arbete "Sigtuna stans et cadens". Nu senast äro vissa anteckningar utnyttjade av Jarl Gallén i hans avhandling om dominikanerna i Norden.[1] I denna uppsats skall icke ges någon uttömmande utredning om dessa böcker och deras ägare och låntagare, ännu mindre om alla förbindelser de röja. Den vill ge skriftprov, vidare några stickprov, och en kort översikt på ett förberedande stadium. För kännedomen om gudstjänstens utformning i Sigtuna ge de böcker som tillfälligtvis bevarats icke mycket. De få kompletteras med andra källor: ordensstatuter, kapitelsbeslut, gåvobrev, testamenten. Även av sådana lämnas stick- och skriftprov. Dessa fragment ur boksamlingen och ur gudstjänst- och fromhetslivet komma att avslutas med några ord om en bokgåva av den dominikanske lektorn Olof Pauli till sitt kloster i Sigtuna. I denna lista över en ordenslärares böcker få vi se, icke lösryckta uppgifter eller mer eller mindre slumpvis bevarade delar, utan en samling för studium och undervisning, som skulle hjälpa till vid utbildningen av präster och predikanter och själasörjare.

Böckerna voro klostrets, icke de enskilda brödernas. Ett beslut, som fattades av ordenskapitlet år 1228, tillät dock en broder, som sändes ut som styresman för ett ordenshus, att medtaga sina böcker, och bibeln, och anteckningsböckerna (quaterni). En vanlig broder fick vid förflyttning nöja sig med bibeln och anteckningsböckerna. Om en broder dog på väg till sitt nya kloster, så skulle de medförda böckerna tillfalla det kloster, han sänts till.

Då böckerna voro nödvändiga och dyrbara, kringgärdades äganderätten omsorgsfullt. En broder hade fått låna ett breviarium av Sigtuna kloster. År 1293 erkänner han detta i ett brev, som säger att breviariet skall återgå dit, när brodern har dött. Icke nog med det. Reversen godkännes år 1300 av provincialvikarien Nils, och två år senare av prior Olof i Danmark. Det kan synas väl mycket besvär för en boks skull. Men breviariet, som innehöll läsning, böner och sångtexter för hela gudstjänsten utöver mässan, var en nödvändig bok för varje "mässbroder" och "ungbroder".

I flera av Sigtunaböckernas ägareanteckningar har ursprungligen ingått en Sigtunabroders namn. Anteckningen står kvar, men själva namnet är utplånat. Det har säkerligen skett, då boken åter-

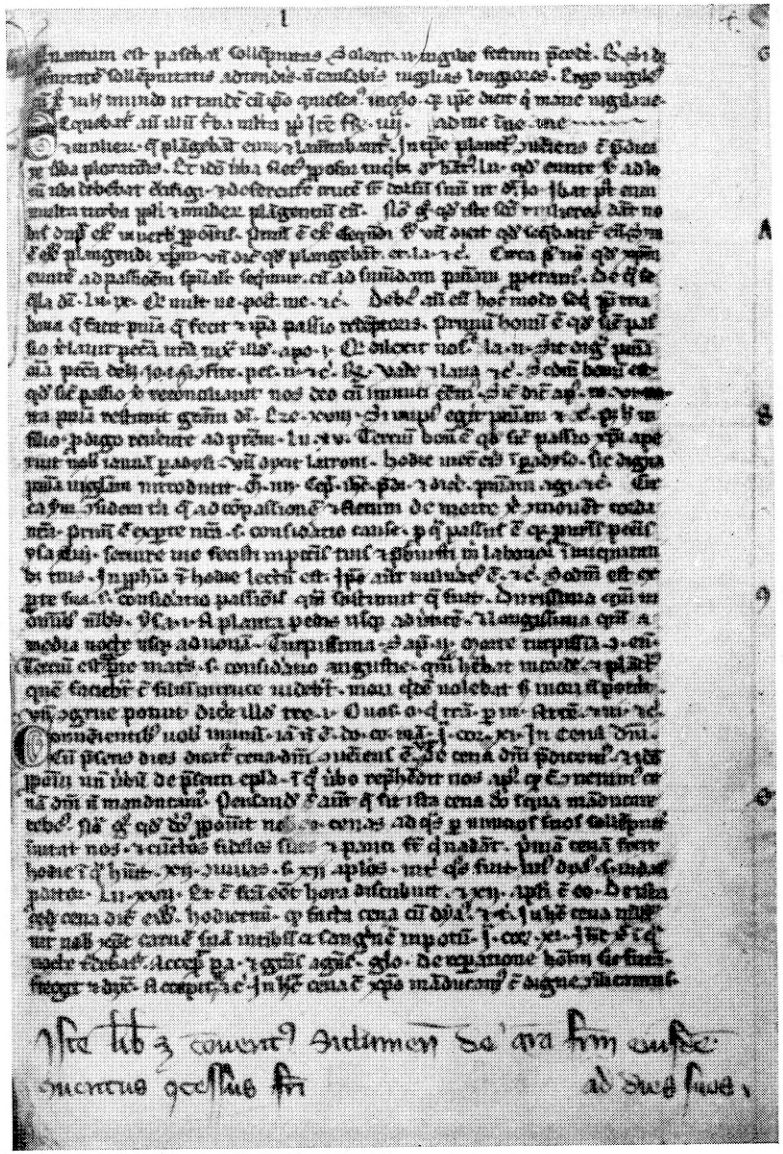

gått till det gemensamma beståndet. Så har man gjort med namnet i en predikosamling (C 375, fig. 2), där biblioteket lyckats ta fotografier, som åtminstone delvis möjliggöra en läsning. Även i andra codices, så i C 579 (fig. 3), som bland annat innehåller medicinska arbeten har den enskilde broderns namn avlägsnats.

Dominikanerna skulle icke själva skriva sina böcker. De skulle laga så att de skrevos åt dem av andra. Under sådana förhållanden mottogos givetvis bokgåvor med stor glädje. Det mesta av det, som finnes kvar av Mariaklostrets böcker äro också sådana, som det fått i gåva. Några tillägg få vi med hjälp av testamenten och gåvobrev. Men någon fullständig bild kunna vi icke göra oss av vad som en gång funnits.

Vi veta, att biskop Thomas i Finland skänkt böcker till Sigtunabröderna. Vad denna donation omfattat, veta vi tyvärr icke med undantag av en bok, som fortfarande existerar (C 134, fig. 4). Tillbaka till kaniken Karl Erlandsson i Uppsala kunna handskrifterna C 620 och C 42 följas. Han har givit dem till sin mera kände broder, Israel Erlandsson i Sigtuna, och genom honom fick klostret dem. (fig. 5 och 6). Samme Israel Erlandsson — senare biskop i Västerås — köpte en bok till klostret på den tid, då han var lektor här.

Förutom Karl Erlandsson finna vi ytterligare en medlem av Uppsala domkapitel bland klostrets donatorer, dekanen Laurentius Olavi, som är känd och som tydligen också var uppskattad för sin författareverksamhet. Ett av hans egna verk synes ha ingått i konung Magnus Erikssons boksamling. Laurentius Olavi har utfärdat ett gåvobrev år 1328, på Laurentiusdagen. Han har givit böcker till klostret även utöver dem, som omtalas i gåvobrevet. Ett av hans egna arbeten, "Suffragium curatorum", som klostret en gång ägt, är bevarat (C 69, fig. 7 och 9). Ägareanteckningen i ett band

Fig. 2. Ms C 375. Uppsala universitetsbibliotek. Fol. 14 r.
Nedtill i marginalen: Jste liber est conuentus Sictuniensis de gratia fratrum eiusdem conuentus concessus fratri / hinrico . . llechini ? / ad dies suos. (Denna bok tillhör Sigtuna konvent; av ynnest ha konventsbröderna överlåtit den till broder Hinrik . . . . på livstid)

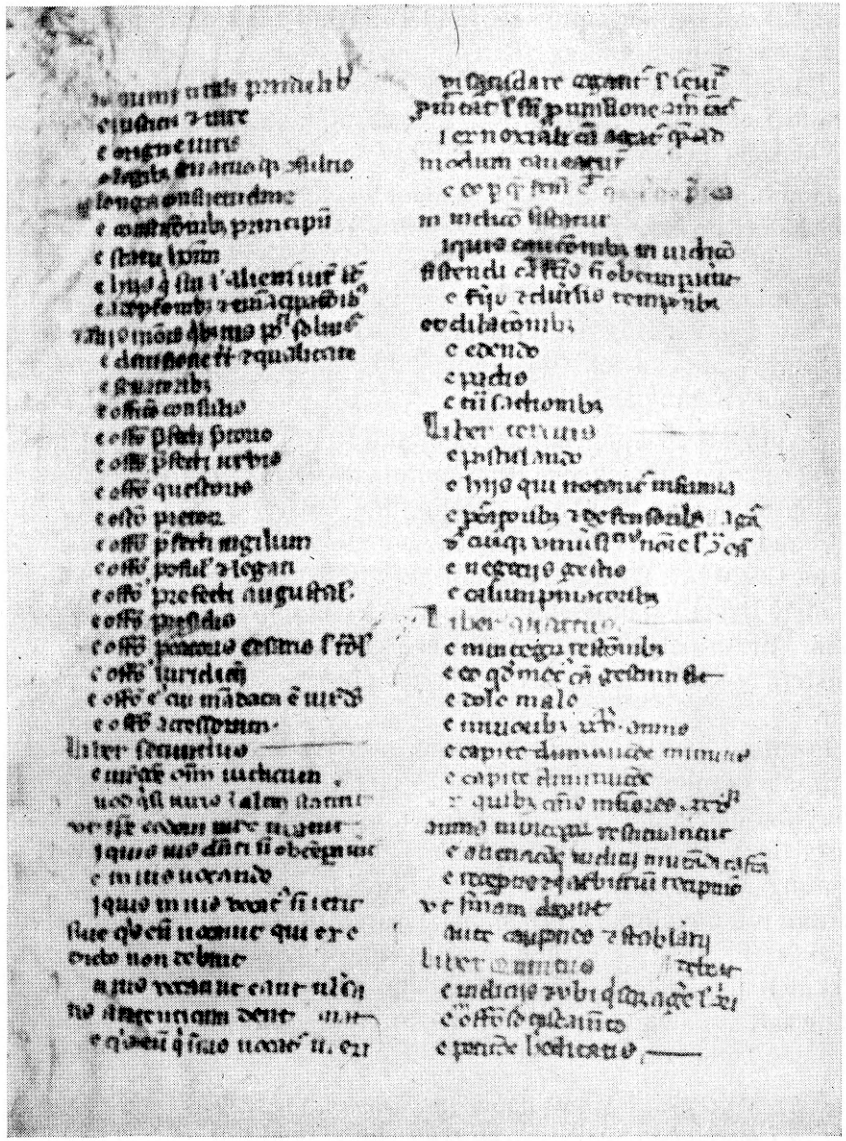

Fig. 3. Ms C 579. Uppsala universitetsbibliotek. Fol. 1 r.
Upptill i marginalen: Jste liber est fratris . . . . Sictuniensis. Broderns namn är utplånat.

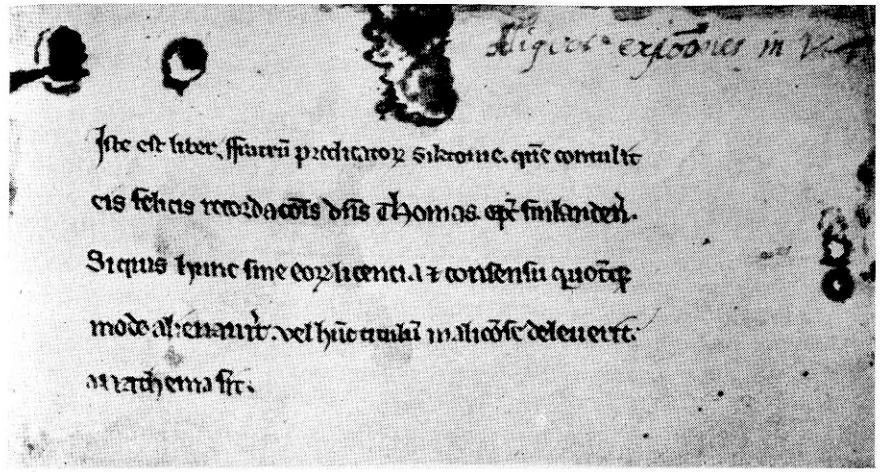

Fig. 4. Ms C 134. Uppsala universitetsbibliotek. Fol. 1 r.
Jste est liber fratrum predicatorum Siktonie. quem contulit eis felicis recordacionis dominus Thomas . Episcopus finlandensis. Si quis hunc sine eorum licencia et consensu quocumque modo alienauerit . vel hunc titulum maliciose deleuerit . anathema sit. (Denna bok är Sigtuna predikarebrödernas. Om någon avlägsnar den på något sätt utan deras tillstånd och goda vilja, eller utplånar den här anteckningen, må han vara förbannad).

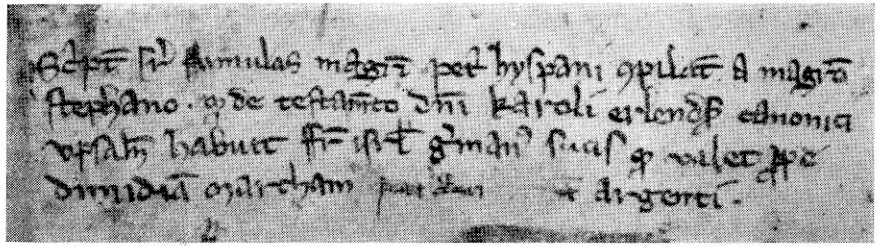

Fig. 5. Ms C 620. Uppsala universitetsbibliotek. Fol. 1 v.
Scriptum super sumulas magistri petri hyspani compilatum a magistro stephano . quod de testamento domini karoli erlendsson canonici vpsalensis habuit frater israel germanus suus quod valet prope dimidiam marcham argenti /i luckan: puri auri/. (Avhandling om magister Petrus Hispanus' Summulae /logicales/, författad av magister Stephanus, som kaniken i Uppsala herr Karl Erlandsson testamenterade till sin broder, broder Israel, och som är värd nära en halv mark silver /i luckan: av rent guld/).

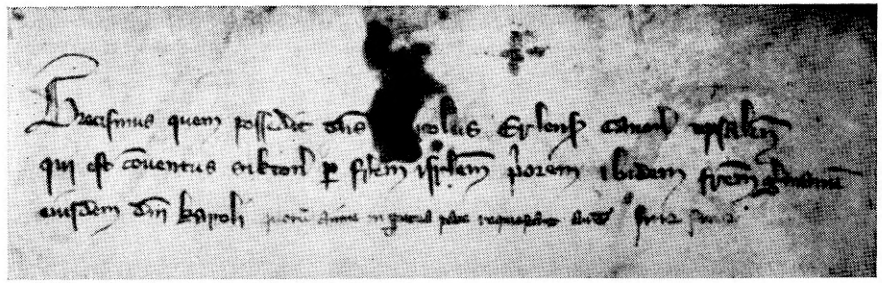

Fig. 6. Ms C 42. Uppsala universitetsbibliotek. Åtkomstanteckning i Evrardus' Grecismus.

predikningar (C 18, fig. 8) säger, att även detta band givits av Laurentius. I denna anteckning uppges hans dödsår 1332, och i ett tillägg säges han ha författat tre band "tria volumina". Anteckningarna i de båda sistnämnda böckerna äro inskrivna av olika händer.

Samma hand, som infört en anteckning i "Suffragium curatorum", har även skrivit en ägareanteckning i ett band, som efterlämnats av broder Albertus den äldre (C 142, fig. 10). Denna Albertus är möjligen identisk med en broder Albertus, som nämnes hos Gallén. Han var Israel Erlandssons socius — vi skulle idag säga sekreterare, eller amanuens — som den 8 juni 1310 bevittnade Johannes Angelus' (Johan Ängel) testamente.

Endast som klostrets bok utan närmare upplysningar betecknas C 222 (fig. 11) i dess ägareanteckning. Inuti boken finnes dock en upplysning till. I boken ingå anvisningar för teckenspråk, och i slutet av dessa står, att denna bok är broder Bruddos, efter magister Vdde, hans fader. (fig. 12). En broder Broddo känner Gallén, och hänvisar för hans vidkommande till ett brev, som utfärdats den 5 juli 1339. I brevet instämmes Broddo jämte sin medbroder Albertus i Sigtuna av biskopen i Strängnäs som vittne vid en ransakning angående ett kanonikat. Bandet C 222 är fortfarande försett med järnlänk för att kunna fästas vid pulpet eller hylla. Det är ett av de två "catenati", som numera finnas kvar från

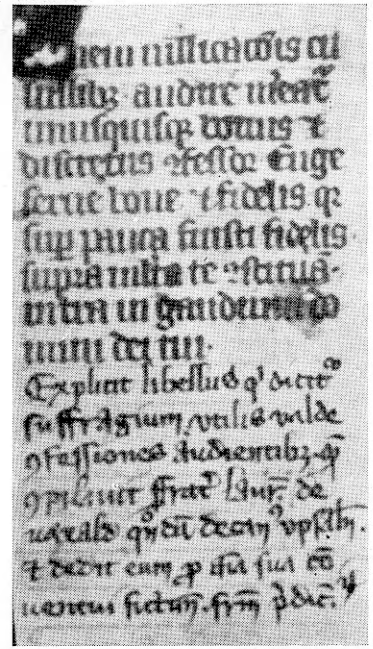

Fig. 7. Slutanteckningen i Ms C 69. Fil. 49 r. Universitetsbiblioteket, Uppsala.

klostret. Den andre catenatus är den redan omtalade C 42, som klostret fått genom Israel Erlandsson.

Säkerligen har formatet varit ett av skälen, varför flera predikosamlingar ur brödernas boksamling ännu finnas kvar. De stora pergamentsböckerna ha varit ett bra och begärligt material, när man på 15- och 1600-talen skulle binda fogdarnas räkenskapsböcker och liknande handlingar. Man behövde då bara dela boken och ta två sammanhängande blad i ett lägg i folioformat för att få en pärm. Så har man gjort i de flesta fallen med de räkenskapsböcker, som nu äro förvarade i kammararkivet i Stockholm. Pappersböcker och små pergamentsböcker lämpade sig långt sämre för samma ändamål, och sådana ha för den skull bevarats i något större utsträckning än de stora pergamentsböckerna. I viss mån få vi också en förklaring — icke uttömmande givetvis — för en viss ensidighet av de bevarade texterna. Det är en annan sorts

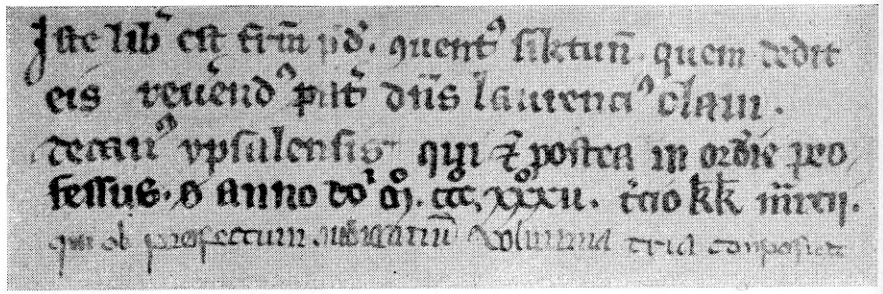

Fig. 8. Ms C 18. Uppsala universitetsbibliotek.
I denna uppteckning uppges, när dekanus Lars Olofsson dött.

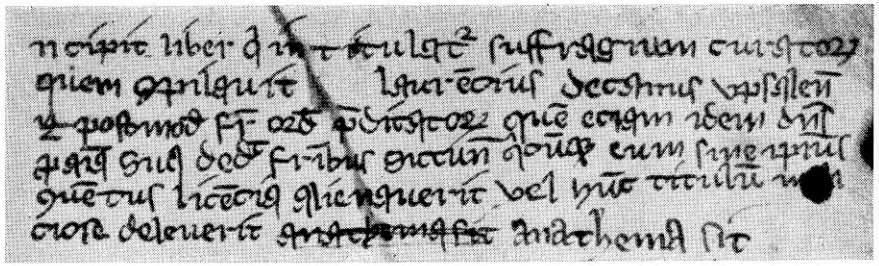

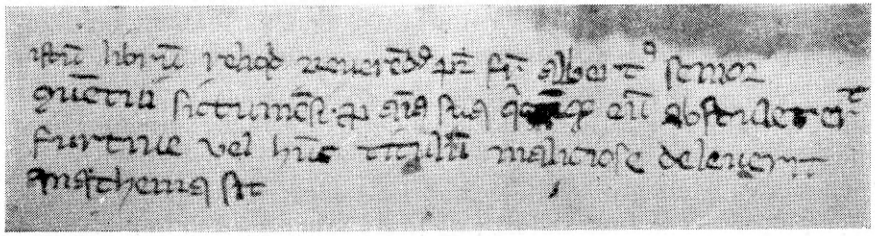

Fig. 9 och 10.
Två anteckningar av samme skrivare.
I Ms C 69 och Ms C 142. Universitetsbiblioteket. Uppsala.
Om dekanus Laurentius' gåva och om broder Albertus' gåva; båda ge "för sin själs skull".

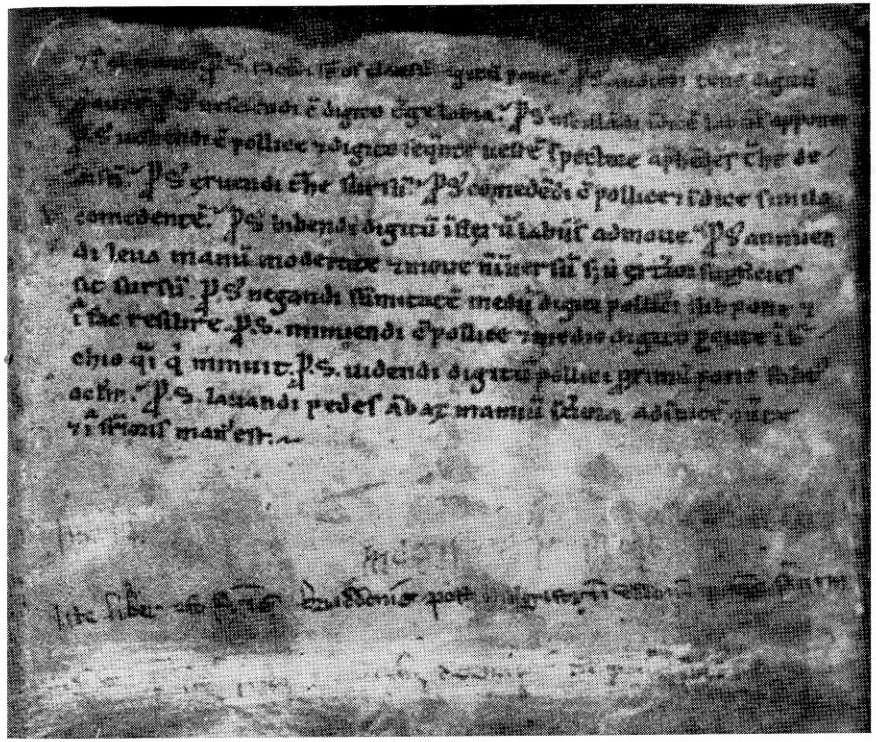

Fig. 11 och 12.
Anteckning om frater Bruddo och klostrets ägareanteckning i codex C 222 Universitetsbiblioteket, Uppsala.

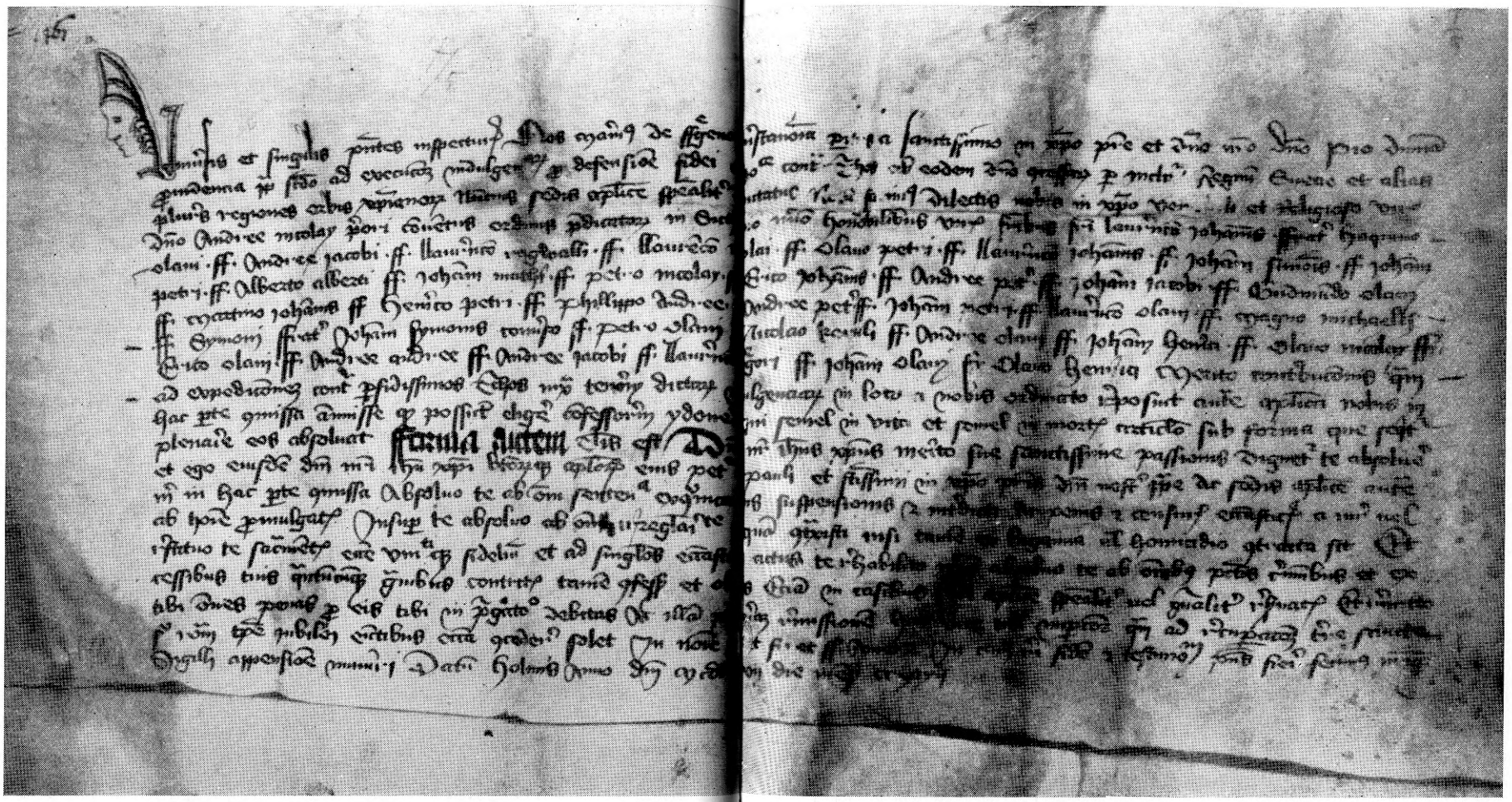

Fig. 13. Marinus' de Fregeno avlatsbrev. Pergamentsbrev daterat 7/5 1461. Riksarkivet, Stockholm.

texter man kostade på stora pergamentsblad och fin utstyrsel för övrigt, än sådana, som voro avsedda mera för enskilt bruk.

En predikosamling i ett litet band, C 408 (fig. 15), har en broder Andreas Jacobi skaffat sitt kloster. Två andra små band, som innehålla predikningar, bära endast klostrets allmänna ägareanteckning (C 409 och C 411, fig. 14 och 16). Ytterligare två band av samma utseende och innehåll uppge sig ha tillhört en broder Thydemannus och en broder Johannes (C 381 och C 301, fig. 18 och 20.) Mera

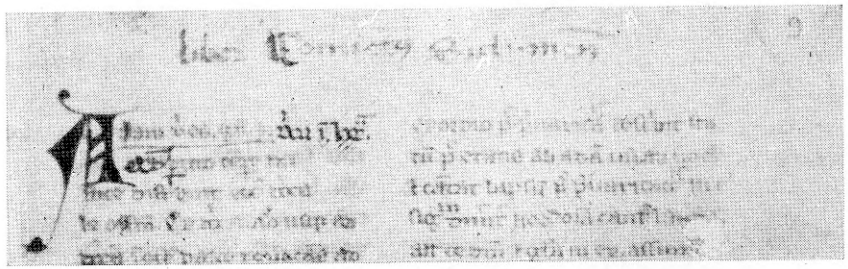

Fig. 14. Ms C 409. Uppsala universitetsbibliotek.

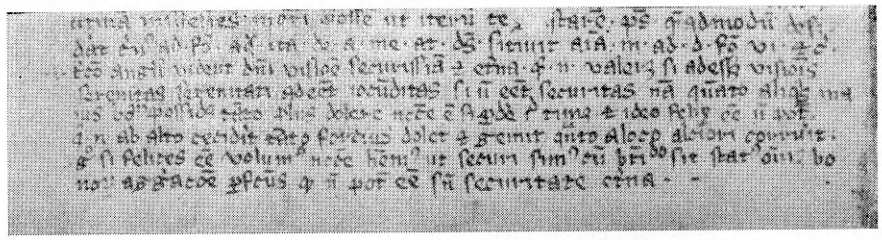

Fig. 15. Ur Ms C 408. Uppsala universitetsbibliotek.

blandat är innehållet i ett annat litet band, som säger sig ha tillhört en broder Olaus Petri och som omfattar även medicinska arbeten (C 579, fig. 21). I den bevarade Sigtunainkunabeln är en bit av första bladet bortskuren. Här har möjligen en utförlig ägareanteckning stått. En ofullständig sådan står kvar. Enligt denna har lektor Klemens Ryting ägt boken, och senare konung Sigismund.

Några av de i Sigtunaböckerna inskrivna ägarna bära välkända namn: biskop Thomas i Finland, Israel Erlandsson, Karl Erlandsson, Klemens Ryting. Andra namn återfinner man i urkunder. En broder Tidemannus från Sigtuna har i juli år 1420 tillsammans med prästen Olavus Beronis från Eskilstuna bevittnat en protestskrivelse, som med anledning av ärkebiskopens supplik till påven utfärdats av domkapitlet i Uppsala. Flera från böckerna kända

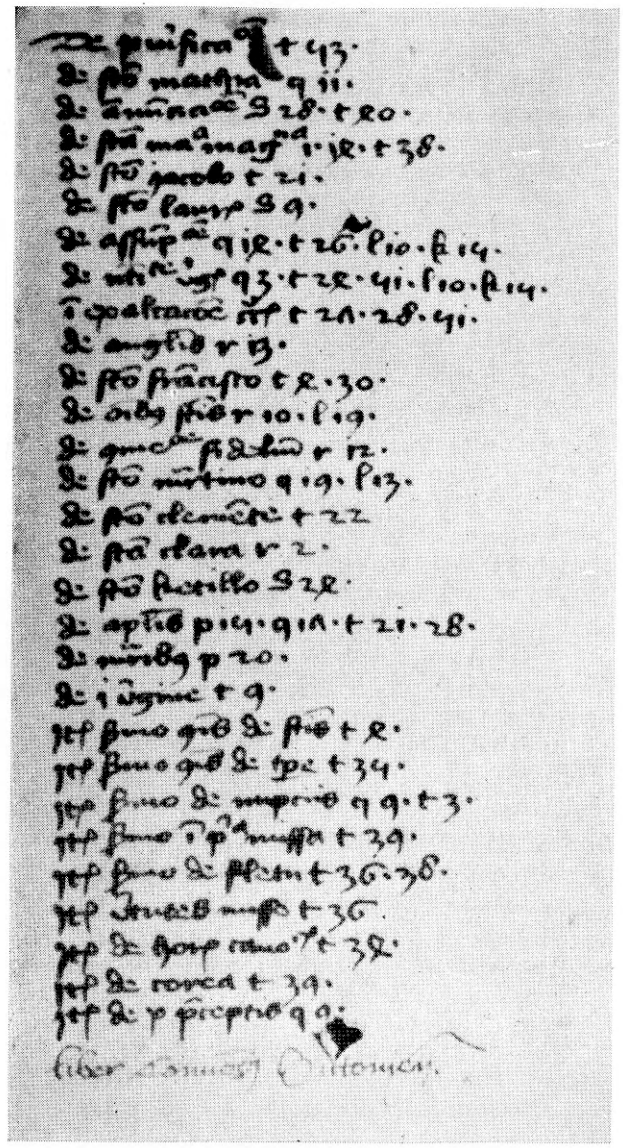

Fig. 16. Ur codex C 411. Universitetsbiblioteket, Uppsala. Innehållsförteckning och ägareanteckning.

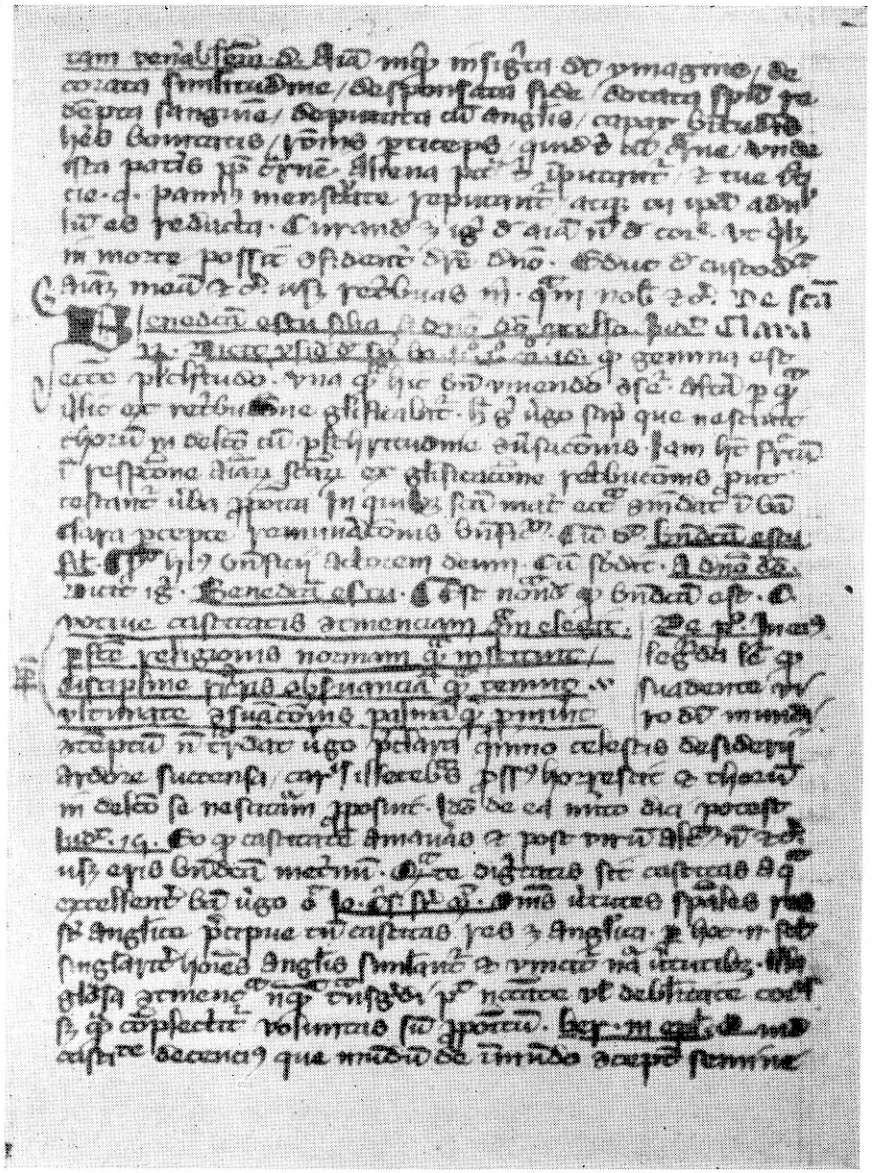

Fig. 17. Ur codex C 411. Universitetsbiblioteket, Uppsala. Början av en predikan avsedd för Klaras av Assisi festdag.

namn stå i ett avlatsbrev från år 1461, som påvlige legaten Marinus de Fregeno givit Sigtunabröderna, och i vilket han uppräknar följande (fig. 13):

priorn Andreas nicolay
Laurencius johannis
Haquinus olaui
Andreas jacobi
Laurencius ragwalli
Laurencius nicolai
Olauus petri
Laurencius johannis
Johannes simonis
Johannes petri
Albertus alberti
Johannes mathei
Petrus nicolay
Ericus johannis
Andreas petri
Johannes jacobi
Gudmundus olauj
Martinus johannis
Henricus petri
Philippus andree
Andreas petri
Johannes petri
Llaurencius olauj
Magnus michaelis
Symon
Johannes symonis
Petrus olauj
Nicolaus karuli
Andreas olauj
Johannes henrici
Olauus nicolay
Ericus olauj
Andreas andree
Andreas jacobj
Laurencius gregorj
Johannes olauj
Olauus henricj

Nu måste man naturligtvis vara försiktig. Det är vanliga namn man har framför sig, och en identifiering kan på grund därav icke anses vara säker. Men sannolikt gäller avlatsbrevet samma Andreas Jacobi, som har skaffat sitt kloster den nuvarande codex C 408, och samma Olavus Petri, som en gång har ansvarat för åtminstone en del av den nuvarande codex C 579. Även en Johannes Olavi har mött i en av de ovan granskade handskrifterna, men det kan icke gärna vara samme man, då anteckningen i handskriften bär 1300-talsprägel, och avlatsbrevet är utfärdat så sent som år 1461. Just det namnet ger oss emellertid tillfälle att ta upp frågan om eventuella Sigtunacodices, sådana utan otvetydiga ägareanteckning men som ändå skulle kunna misstänkas att ha tillhört Mariaklostret.

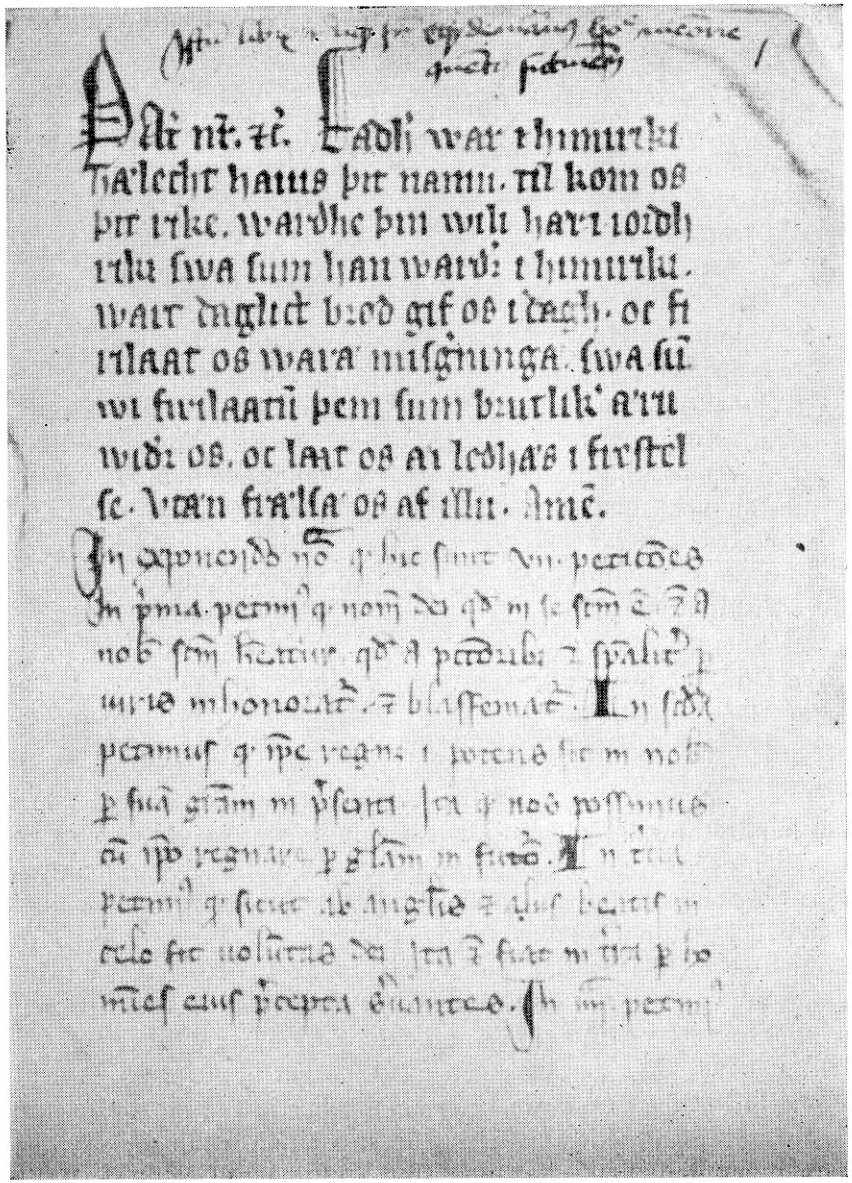

Ellen Jørgensen och Ernst Nygren ha båda behandlat codex 70 i Uppsala universitetsbibliotek. Den anses vara skriven i Frankrike, med tillägg gjorda i Danmark och Sverige. En svensk konungalängd är inskriven i den, och annaler, som sluta med år 1263. Deras dominikanska prägel är omisskännelig. Rubriker i den övriga texten såsom "de bonis predicatoribus", "contra malos predicatores", "In translacio sancti dominici" tala i viss mån i samma riktning. Det finns inga för Dominikusdagen i augusti, ej heller för Petrus martyrs dag i april, däremot för Franciskusdagen. I annalerna uppmärksammas Uppsala och Linköping. På blad 73v—74r står en festlängd i kalendarisk ordning. Här finner man den 29 december ärkebiskop Thomas, den 29 april dominikanermartyren Petrus, den 4 maj törnekronofesten, den 18 maj Erik den helige, den 24 i samma månad Dominikus' translation, den 29 juli konung Olav, den 5 augusti Dominikus och den 20 Bernhard av Clairvaux, den 4 oktober Franciskus. För Dominikusdagen i augusti stå icke mindre än tre hänvisningar till predikoutkast, dock inga sådana för Petrus-, Eriks-, Olavs- och Franciskusdagarna. Helhetsbilden talar för dominikanerorden, ehuru icke utan vidare för ordenshuset i Sigtuna.

En annan handskrift, som skulle kunna misstänkas ha haft sin hemvist här, är den nuvarande codex C 370 i Uppsala universitetsbibliotek. En fjortonhundratalsanteckning i den nämner en broder Johannes Olavi som säges ha fått boken av en curatus Nicolaus Lindorm i Åker. En broder med det namnet ingår i påvlige legaten Marinus' längd från år 1461. En senare i denna codex inhäftad helgonlängd är ganska kort. Den omfattar även svenska helgon, utan dock att medge någon otvetydig lokalfästning. Den omfattar dessutom Thomas' ab Aquino translationsdag och Vincentius Ferrers fest, vilka båda tala för predikarebrödarnas orden. Boken innehåller predikningar av Nicolaus de Herlichsdorf,

Fig. 18. Codex C 381. Universitetsbiblioteket, Uppsala. Ägareanteckning och Fadervår. Ägareanteckningen lyder: Jstum librum reliquit frater Thydemannus bone memorie conuentui sictuniensi. (Denna bok efterlämnade broder Thydemannus god i åminnelse till Sigtunakonventet).

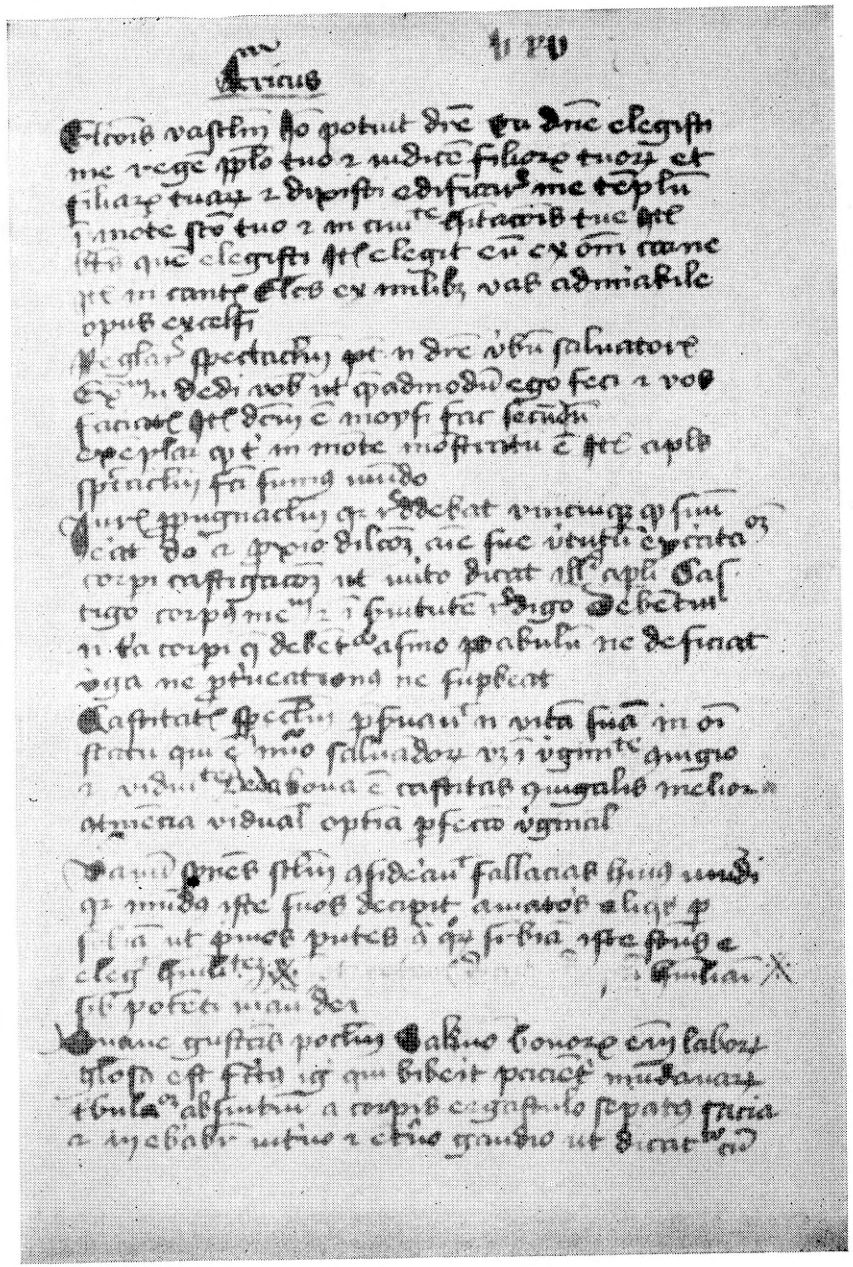

och liber de infantia salvatoris. På blad 205r står en anteckning av följande lydelse:

"welch pristir dy botscaft horit vnd schribit odir dem volke kundit obir den sal irgen meyn seyn . vnd sullen sich vrowen mit meynen vzterweltin in mime riche vmmir vnd v[m]m[ir] eweklichin ameN" På blad 111r har den ursprungliga texten utplånats och en anteckning om johanniternas avlatsförmåner införts. Med hänsyn till alla omständigheter kan man säga, att boken möjligen någon tid tillhört broder Johannes Olavi i Sigtuna.

I Sigtunaböckerna finner man även några anteckningar, som icke rör äganderätten. Så uppges priset på den av Israel Erlandsson inköpta Pharetra (C 254, fig. 22—23), och om priserna på vissa mycket efterfrågade böcker i teologi och juridik upplyser en lista, som är införd i den enda bok, som numera återstår av biskop Thomas' i Finland donation till Sigtuna kloster.

Några prakthandskrifter finner man icke bland de få bevarade Sigtunamanuskripten. I en uppsats om bok- och biblioteksväsendet hos dominikanerna har Angelus M. Walz framhållit deras krav på en enkel utstyrsel av böckerna. Det gällde givetvis för dem, man lät skriva och skaffade själv. Gåvorna rådde man icke över. De mest påkostade av de bevarade Sigtunaböckerna äro Karl Erlandssons, som uppvisa initialer utförda i guld och färger.

Tillfälliga anteckningar, som sedan kunde utplånas så att skrivytan åter blev användbar, gjorde man på plattor av trä eller ben överdragna med vax. En sådan platta avses antagligen med den "tabula eburnea", som lektor Gerardus i Sigtuna skall få enligt ärkebiskop Hemmings testamente av den 10 maj 1351.

Redan av det, som hittills sagts om de kvarvarande Sigtunaböckerna, framgår, att det finns en anmärkningsvärd lucka: ingen liturgisk bok finns kvar. Ingen mässbok från något av Mariakyrkans altaren, intet av brödernas breviarier, som de satt så stort värde på. Allt vi ha är två liturgiska sånger, som äro inskrivna i handskriften C 222 22. Om de verkligen ha sjungits av de

Fig. 19. Codex C 381. Universitetsbiblioteket Uppsala. Utkast till en predikan om Erik den helige.

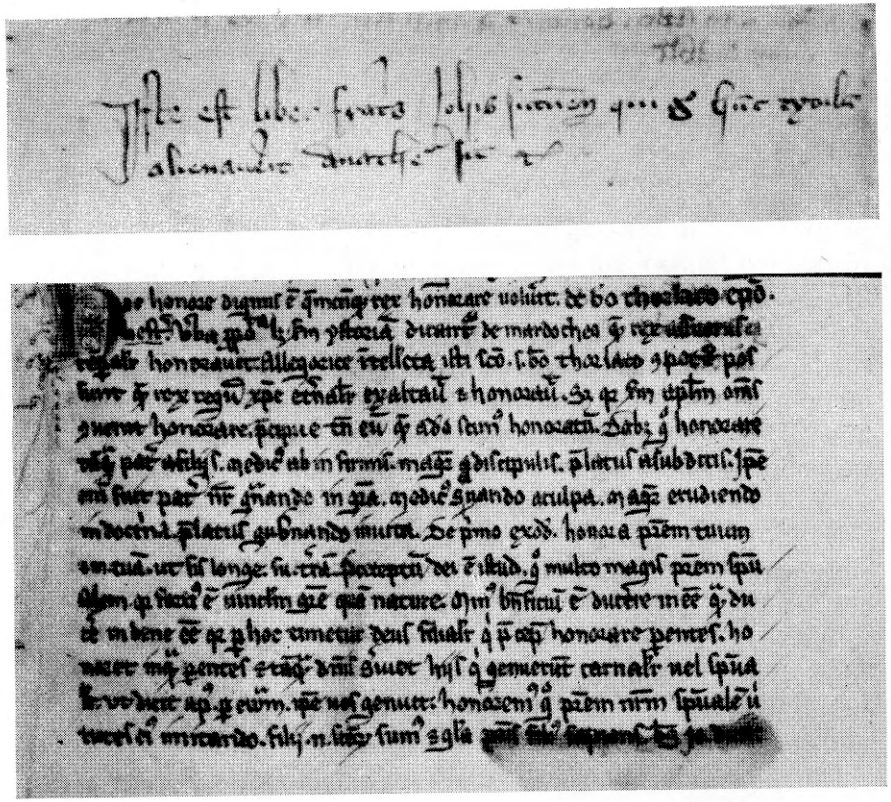

Fig. 20. Ägareanteckning och början av Thorlakspredikan i ms C 301. Universitetsbiblioteket, Uppsala.
Jste est liber fratris Johannis sictunensis qui ergo hunc tytulum alienauerit anathema sit. (Denna bok är Sigtunabrodern Johannes'; den som avlägsnar detta vare förbannad).

svenska bröderna, veta vi icke. De stå i slutet av en del av handskriften, som nog en gång har utgjort en liten volym för sig, och som icke har tillkommit här. Först står en sekvens — en sådan sjöngs under mässgudstjänsten omedelbart före uppläsning av dagens evangelium — "Verbum dei deo natum", försedd med neumer utan linjer. Denna sekvens synes åtmintone senare icke

ha varit i bruk i Sverige. Efter sekvensen står följande text, även den med melodi:

*) Rector celi	O rex pie
nos exaudi	misericors
tu dignare	tu salua nos
nos saluare	Rex uenture
O et alpha	iudex summe
tu nos salua	recolende
Ne nos tue[2]	tu tremende
dies ire	Adonay
comprehendat	tu nos audi

Denna text är icke identisk med den Sanctus-tropus med samma början, som ingår i Analecta Hymnica. Rimmen äro stundom barbariska. Hela textgruppen, skriven av en och samma hand, avslutas med en bön, i vilken den helige Julianus' namn ingår, och som börjar: **)Omnipotens sempiterne deus qui das iumentis escam ipsorum et pullis coruorum et omnibus inuocantibus te concede nobis propicius per merita beati martiris tui iuliani etc.

Den helige Julianus' förnämsta kultmedelpunkt var Le Mans, senare Paderborn, efter att hans reliker hade förts dit. På vilket sätt hela textgruppen "Verbum dei" och "Rector celi" med sina melodier kommit till Sigtuna kan tillsvidare icke sägas.

Klostrets egen gudstjänst kan i stora drag rekonstrueras. Den

---

*) Himmelens konung	O helige barmhärtige
hör oss	konung
värdigas	fräls oss
frälsa oss	kommande konung
O och alfa	högste domare
fräls oss	vördnadsvärde
för att ej din	du fruktansvärde
vredes dag	herre
må gripa oss	hör oss

**) Allsmäktige evige gud, du som ger ök deras mat och till korpars ungar och till alla som åkalla dig, bevilja oss nådigt genom din salige martyr Julianus förtjänster o. s. v.

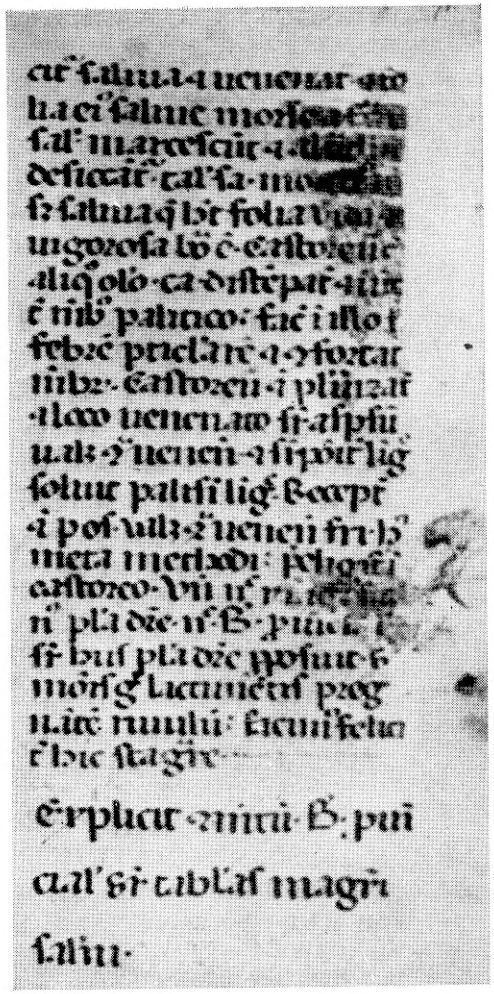

Fig. 21. Ur codex C 579. Universitetsbiblioteket, Uppsala. Fol. 90 v. — 91 r.
Anteckning om broder Olavus Petri, och slutet av Bernhards commentum.

bestämdes dels av dess tillhörighet till dominikanerorden, dels av dess läge i Uppland och Uppsala stift. Kyrkoårets stora fester voro gemensamma för hela kyrkan. Självskrivna voro festdagarna för dominikanernas ordenshelgon: stiftaren Dominikus, martyren Petrus av Verona, den ryktbare scholastikern Thomas ab Aquino,

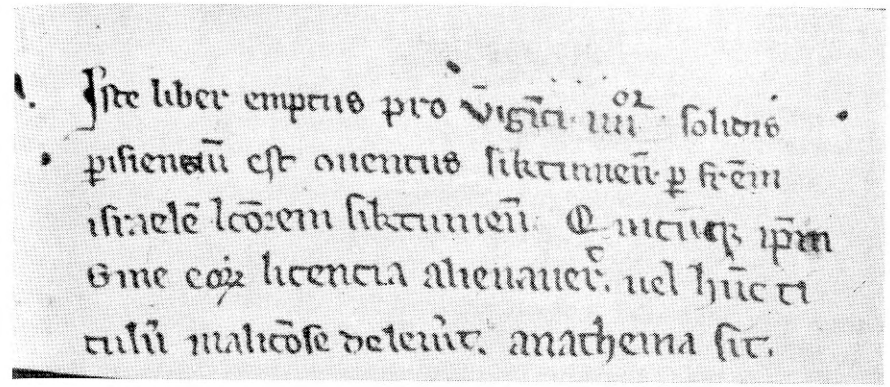

Fig. 22. Anteckningen om köpet av "Pharetra" i Ms C 254. Uppsala universitetsbibliotek. Fol. 1 v.

sierskan Katarina från Siena, predikanten Vincentius Ferrer. Man firade dagarna då de dött, och dagarna då deras kvarlevor skrinlagts. Nya fester eller högre festgrad av en redan införd fest fastställdes genom kapitelsbeslut. Dominikanerna hade en god organisation och ett livligt utbyte ordenshusen emellan, och vi få anta, att besluten verkställdes ganska snabbt.

Lika självskriven som dominikanernas egna helgon var i Sigtuna exempelvis Erik den helige. Vi känna till Israel Erlandssons insats i fråga om den legendära Sankt Erikstraditionen. Han säges själv ha bevittnat ett underverk, då Harald Älgs dotter jungfru Kristin helbrägdagjordes. I handskriften C 381 står på blad 38 och på en inhäftad pergamentslapp ett utkast till en predikan om Erik — och i det fallet kan man nog vara säker på att texten verkligen har begagnats inom klostermurarna. Erik den Helige säges här ha varit ett utvalt kärl, ett mönster för en ordensman, ett rättens värn, kysk, full av förakt för fåfängliga ting, ödmjuk. Åt var och en gav han sitt. En mer eller mindre stor sannolikhet finns för även de andra svenska helgonens förekomst i Mariaklostret. Möjligen har Ingrids, och till och med Algots kult nått hit från dominikanerklostren i Skänninge och Skara. Vad vi sakna äro konkreta

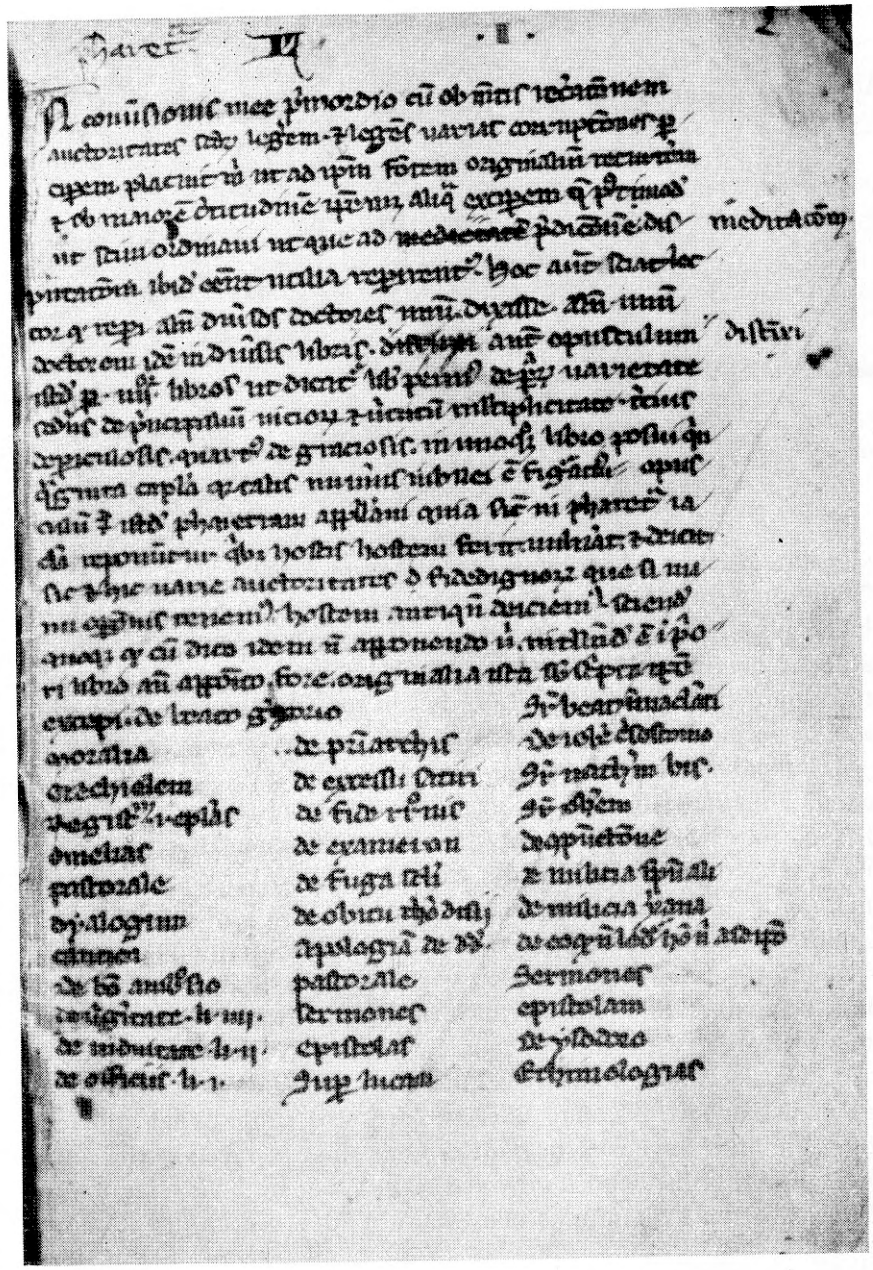

enskildheter för gudstjänstens utformning just i Mariaklostret, fastän vi känna till ordens- och stiftsbruken. Vi kunna endast förmoda — exempelvis att den dominikanska Davidssekvensen sjungits även här.

De nämnda predikosamlingarna ge oss icke så många upplysningar, som vi skulle önska. Codex C 411, som icke har någon anteckning om varifrån den kommit, har säkerligen från början icke skrivits för något svartbrödrakloster. För dominikanska helgon förekomma inga predikoutkast, däremot två för Franciskusdagen, och ett för Klaras av Assisi. Den ena predikan om Franciskus utgår från texten "Och jag såg en annan ängel träda fram" i Johannes' uppenbarelse, och talar om de tre ordenshärarna (acies): bröderna, systrarna, och det franciskanska lekfolket. För ett enda nordiskt helgon avses en predikan, och detta är icke svenskt, utan danskt: Viborgs skyddshelgon och forne domprost Ketill. Texten är tagen ur Vishetens bok: "Han hedrade honom i hans mödor och fullbordade hans arbeten". Ketill visiterade skolorna, framhålles i utläggningen, han undervisade barnen i läran och i goda seder, och han skrev dyrbara böcker (preciosa volumina conscripsit). Ketill är sällsynt i svenska gudstjänstböcker, och man kan knappast tvivla på bokens dansk-franciskanska härkomst. Ett nordiskt helgon, som icke brukar förekomma i svenska kultböcker, uppmärksammar även en annan prediksamling, i codex C 301. I denna ingår en sermo om det isländska helgonet Thorlakr.

Konkreta uppgifter om stora klosterhelgdagar och kultföremål få vi bland annat av avlatsbrev och gåvobrev. En avlat (syndastraffets efterskänkande) kan vara knuten till olika slags goda gärningar och fromhetsövningar. Den 6 juli 1377 utlovas i Nyborg avlat åt alla, som i dominikanernas kyrkor bedja för lycka och lugn i Danmarks och Sveriges riken. Ofta uppräknas särskilda dagar, då avlat kan vinnas.

Klosterkyrkan i Sigtuna hade invigts åt jungfru Maria. Högtiden framom andra var tydligen Marie himmelsfärdsdag den 15 augusti.

Fig. 23. Början av "Pharetra" i Ms C 254. Uppsala universitetsbibliotek. Fol. 2 r.

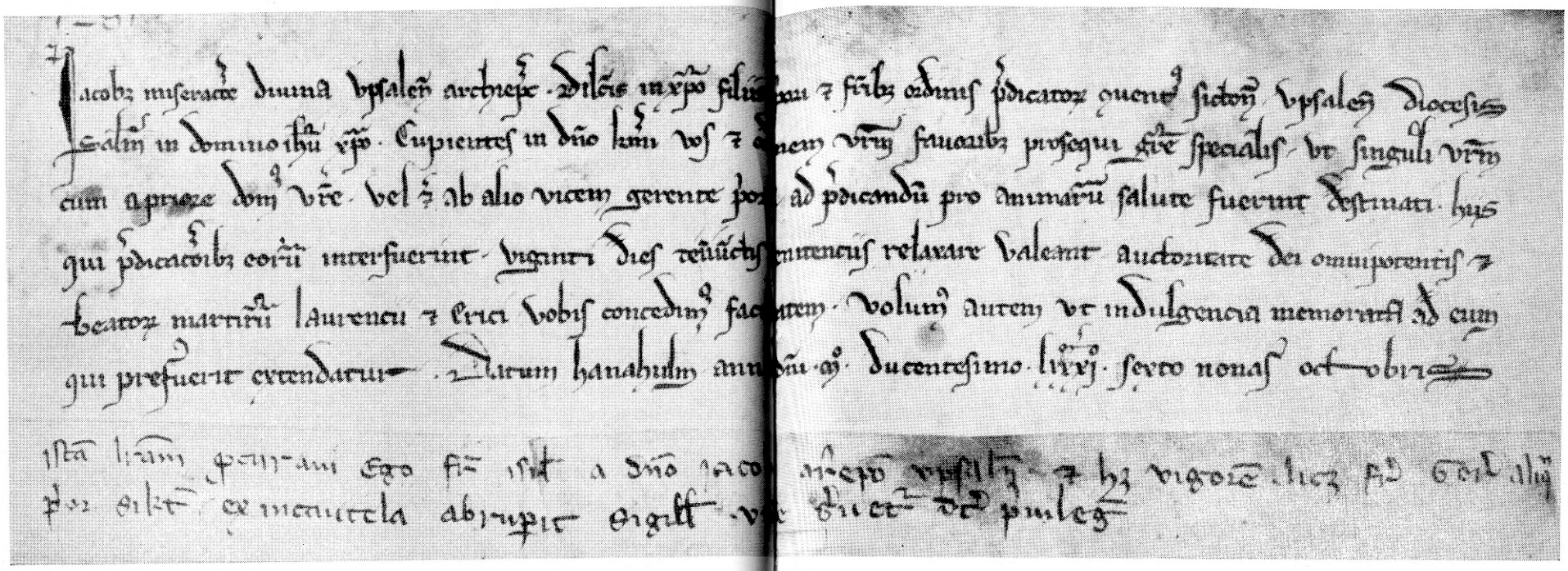

Fig. 24. Pergamentsbrev daterat den 2/10 1281. Riksarkivet, Stockholm. Med Israel Erlandssons påteckning.

Det framgår av ett brev av den 2 december 1247, i vilket avlat utlovas på denna dag, på oktaven, och på invigningsdagen. Några dagar senare samma år utlovas avlat åt alla,som åhöra predikningar i klosterkyrkan, samt åt dem, som lämna gåvor — och bland gåvorna nämnas uttryckligen böcker. Säkerligen ha dessa av Vilhelm av Sabina utfärdade avlatsbrev varit klostret till god hjälp. I kardinal Guidos avlatsbrev av den 14 juli 1266 framhålles förutom Marie himmelsfärdsdag en Mariafest till: Kyndelsmässodagen.

Korsfesterna och korsaltaret framträda tidigt i avlatsbreven för Sigtuna kloster. I sitt brev av den 3 april 1259 nämner ärkebiskop Lars festdagarna för korset, långfredagen, och en fredagsmässa vid

korsaltaret. Bröderna äga, säger ärkebiskopen också, en relik av det heliga korset i en korsformad relikgömma.

Ordenshelgonen äro självskrivna i en dominikansk kyrka. Dominikus- och Petrus(martyr)-dagarna nämnas i kardinal Guidos nyss åberopade avlatsbrev. Givetvis predikades det också om dem. Ganska betecknande är en överenskommelse mellan dominikanerna och franciskanerna från år 1275, enligt vilken inga disputationer om helgonens förtjänster skulle få förekomma.

En rad andra festdagar framträda med tiden som avlatsdagar i klosterkyrkan. Den 2 oktober 1281 finner man jämte jungfru Maria och ordenshelgonen: Maria Magdalena, Katarina av Alex-

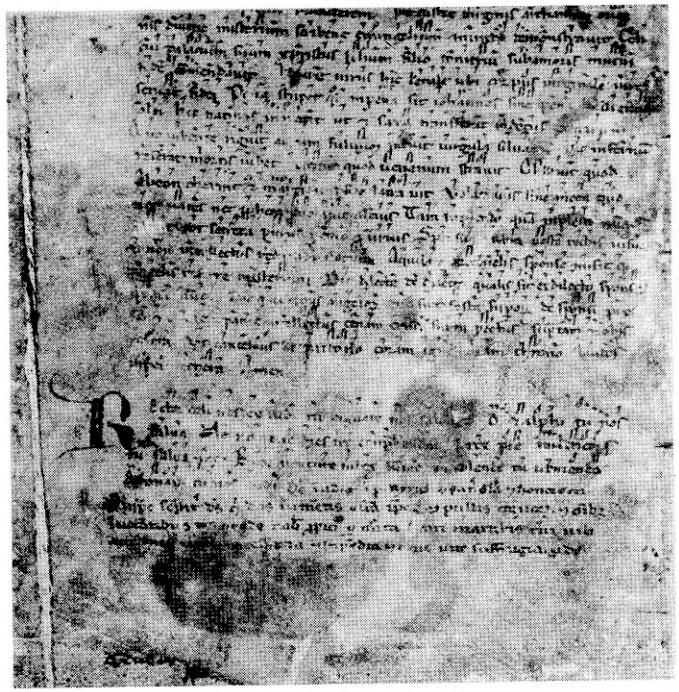

Fig. 25. "Rector celi nos exaudi". Ur Sigtunaboken Ms C 222. Universitetsbiblioteket, Uppsala.

andria, kyrkofadern Augustinus, Annandag Jul, Påsk och Pingst samt oktav för de tre sistnämnda högtiderna. Augustinus' föreskrifter utgjorde grunden för dominikanernas ordensregel. Samma brev (fig. 24), som meddelar oss dessa fester, bär en anteckning, som är av värde både för Sigtunas avlatshistoria och personhistoria. Israel Erlandsson har egenhändigt gjort den, och skrivit ned att det varit han, som åt klostret hade utverkat avlatsbrevet. I ett annat avlatsbrev av den 19 april 1298 möter man även biskopen och den ryktbare undergöraren Nikolaus' helgdag. Efter honom var brevets utfärdare ärkebiskop Nils Allesson i Uppsala uppkallad.

Mariakulten och Korsets kult ha satt flera spår. Ett altare till

det heliga korsets ära (samt åt apostlarna Petrus och Paulus) säger sig i april 1310 ärkebiskop Nils Ketillsson ha invigt. Den 30 mars 1349 bestämdes det om en Mariamässa var dag efter den dagliga konventsmässan, och om en korsmässa varje fredag.[3] Angelus vid kvällsringningen nämnes i ett den 6 juli 1377 daterat avlatsbrev. Till Jungfru Mariabelätet i klostret ger dåvarande underlagmannen i Uppland Olaff Ingewaldsson en gåva till hjälp och själagagn i ett år 1487 på Marie besökelsedag i klostret utfärdat brev:

> "... Nu ær hær eth lithet clenodium epther som ær
> en crona som jak nu kærligha giffwer til jomffru
> maria belate i Sictuna clostær ....."

(fig. 26). Senare möter man även den heliga Anna bland de omhuldade kultföremålen. Den 28 juni 1510 nämnes hennes festdag som avlatsdag.

Kyrkan i Sigtuna dominikanerkloster, den kyrka, som rymt de nyss nämnda altarena, som också rymt bilden och det invigda korset, står kvar. Men de liturgiska böckerna, som legat på altaret och som använts i koret äro borta. Ett gåvobrev av lektorn Olavus Pauli uppräknar några sådana böcker: ett breviarium, lördagslektier, lektier om den helige Dominikus, en bok som innehållit vigilierna och (de) sju (bot)psalmer(na). Gåvan har den 3 september 1446 stadfästs av dåvarande provincialpriorn Johannes (fig. 27).

Klostrets motprestation för gåvor utgjordes av själavård för levande och döda, förböner, mässor och medgiven delaktighet i ordensfolkets goda gärningar. Ett "evigt begängelse" i likhet med det som den 11 maj 1496 utlovades Mathias Gregersson och hans syskon på tredje dagen efter klostrets stora helgdag "Dyra Vårfrudagen" (den 15 augusti, Marie himmelsfärdsdag) med mässor och vigilier av alla bröder måste ha varit en impressiv högtid, ägnad att ge tröst och trygghet åt den, som trodde på förbönens verkan. Någon gång göres det till villkor — så i ett den 10 april 1294 utfärdat brev — att klostret är skyldig överföra den avlidnes kropp till gravplatsen. En Treenighetsmässa för sig och för föräldrarna,

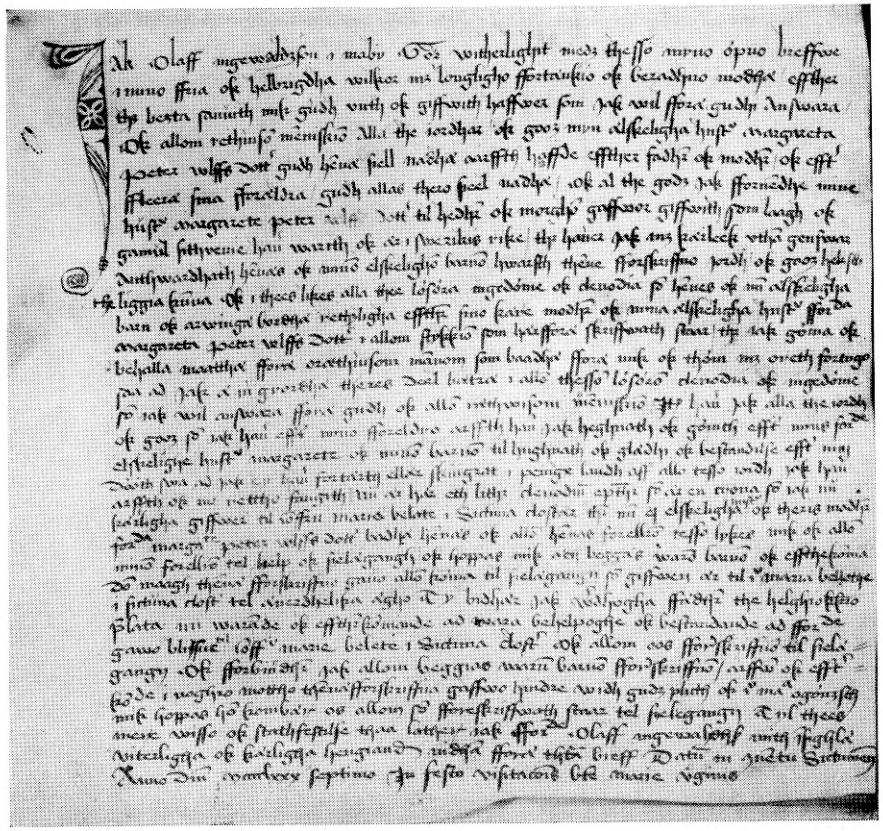

Fig. 26. Pergamentsbrev utfärdat den 2/7 1487. Riksarkivet, Stockholm. — Om kronan till Mariabelätet i Sigtuna.

en Vårfrukollektbön, och en kollektbön för alla kristna själar bestämmer fru Margareta Jenissadotter i ett brev av den 4 april 1482.

Upptagningen i klostrets broderskap synes ha uppskattats, om man får döma efter ordalagen i ett brev år 1498, utfärdat av curatus Martinus i Näs. Han talar om sina kära bröder predikanterna (fratribus meis predicatoribus) i Sigtuna, vilkas medbroder han är, och delaktig i allt det goda, som med Guds nåd i klostret sker genom

dem. Man förbrödrade sig i Sigtuna också med hela andliga samfund, så år 1489 med Sankt Botolfsgillet i Björklinge. Det delaktighetsbrev, som skrevs denna dag, gäller alla bröder och systrar, och bland annat utlovas mässor, vigilier och annan "gudelig själarykt".

Den påverkan, som dominikanerna utövat på svenskt kultliv, är känd och har för vissa särområden behandlats av Lindberg, Haapanen, Moberg och andra. Även ett dominikanskt helgon, som Katarina av Siena, som saknas i de ordinarie stiftslängderna, synes ha varit mera känd än vad dessa längder låta påskina. Ingår dock en bön till henne till och med i en Vadstenabok, i Ingegerd Ambjörnsdotters bönbok, som är skriven av Anna Svensdotter. När vi finna henne i altarskåpet i Länna kyrka, så tyder detta på sympatier icke blott för helgonet i fråga, utan även för hennes ordens bröder i Uppland. Ty Katarina var ett omstritt helgon. Hon sades ha burit Kristi sårmärken på sin kropp och med anledning av detta höllo dominikanerna insinuanta predikningar mot franciskanerna, vilkas ordensstiftare Franciskus av Assisi avbildas — och även i Sverige i bild framställdes — bärande Kristi sårmärken på sin kropp. Att avbilda Katarina av Siena på samma sätt förbjöd generalkapitlet dominikanerna år 1478, och de skulle hädanefter icke heller få predika om hennes sårmärken. I Länna kyrka bär hon — i stället för sårmärkena, och i anslutning till ett ställe i legenden om henne — en törnekrona och ett hjärta.

Bröderna i Sigtuna skulle såsom dominikanerna överhuvudtaget göras lämpliga för den "gudomliga själarykt", som ett av de i det föregående åberopade delaktighetsbreven talar om. I själarykten spelade predikoverksamheten en stor roll. Undervisningen inom klostret och klostrets boksamling skulle främja brödernas utbildning för sitt värv. Lektor Olavus Paulis redan nämnda donation av böcker till klostret ger oss en uppfattning om en dominikansk lärares utrustning. Tillsammans med de bevarade böckerna och med uppgifterna om andra bokgåvor ger den oss en föreställning — låt vara en ofullständig — om vad som samlats i klostrets libraria.

Något av allt detta har redan framhållits, så predikningar av

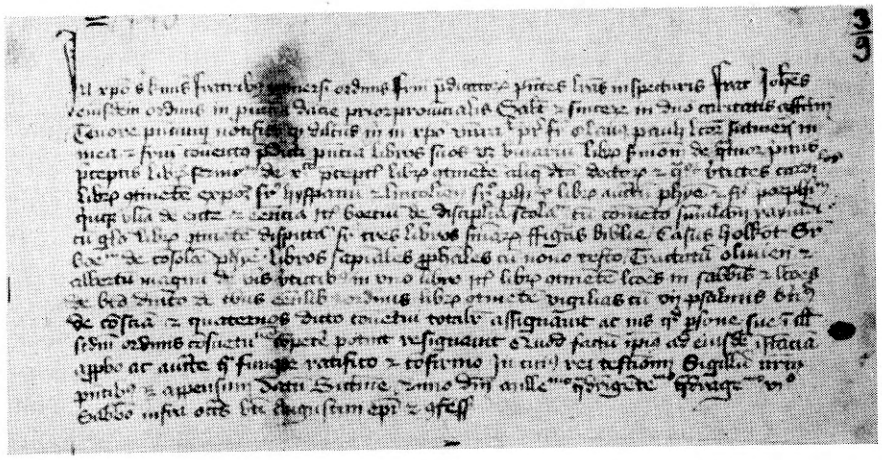

Fig. 27. Pergamentsbrev daterat den 3/9 1446. Riksarkivet, Stockholm. Om lektor Olavus Paulis donation.

dansk-franciskansk proveniens, och en samling predikningar, varav en handlat om den isländske Thorlakr. Olavus Pauli har skänkt predikningar även han, men dessutom handböcker och specialarbeten: om De Tio Buden, uttalanden av Doctores, de Fyra Kardinaldygderna, en Expositio super Hyspanum (det vill säga en expositio av Petrus Hispanus', påven Johannes XXI:s Summulae logicales; Johannes dog år 1277) Lincolniensis super phisicorum librum (varmed avses Lincolnbiskopen Robert Grossetestes kommentar till Aristoteles' Physica; biskopen dog år 1253), en Liber Auctoritatum Philosophie (en litteraturgren som behandlats bl. a. av Oluf Kolsrud), Super Porphirium (antagligen ett arbete om den nyplatonske filosofen Porphyrius' Aristoteleskommentar; Porphyrius dog år 304), fem band De Ente Et Essentia, Boecius' De disciplina scolarium med kommentar (Boethius avrättades i Pavia år 524), Raymundus' Summula (en handbok i kyrkorätt författad av svartbrodern Raymundus av Peñaforte, +år 1275) med glossa, disputationer om de tre första Libri Sententiarum (av Petrus Lombardus fyra Libri Sententiarum), Figure

Biblie Holkot's Casus (Robert Holcot, en engelsk dominikan, dog år 1349 i pesten) Super Boecum De Consolacione Philosophye (ett omtyckt arbete av den nyss nämnde författaren), Libri Sapienciales, Prophetales cum Nouo Testamento. Sammanbundet med Albertus Magnus' verk De Veris Virtutibus uppföres i förteckningen ytterligare en Tractatus Oliuiensis. Det är icke omöjligt att testatorn här avser ett arbete av den franciskanske spiritualen Petrus Johannis Olivi (han dog år 1298 i Narbonne), vars fascinerande personlighet gjorde ett stort intryck på hans samtida, och vars spirande helgonkult avbröts brutalt genom uppgrävning av hans kvarlevor. Mindre troligt förefaller att testatorn åsyftar en av de kända män vid namn Oliverus, som här kan tänkas komma i fråga. Listan över de donerade böckerna avslutas med den helige Bernhards De Consciencia, och sist uppföras (lektorns egna) quaterni eller anteckningsböcker (fig. 27).

Den genomgångna listan över böckerna är av stort intresse, därför att vi här ha att göra med en dominikansk lärares i Sverige personliga boksamling. Den kompletteras något av de andra gåvorna, vi ha kännedom om. Dekanen i Uppsala Lars Olofsson hade givit till klostret — såsom man kunnat vänta av honom — bland annat juridiska uppslagsverk. Hans den 10 augusti 1328 daterade gåvobrev tillförsäkrar klostret Decretum (Gratiani) och Decretales cum glossa ordinaria (det är den samling av dekretaler, som verkställts av dominikanbrodern Raymundus av Peñaforte på uppdrag av påven Gregorius IX, med den glossa, som vanligen åtföljer samlingen i fråga och som författats av Bernhard av Parma). Förutom dessa böcker har dekanus Lars skänkt Vincentius (härmed åsyftas säkerligen Vincentius Bellovacensis' synnerligen uppskattade historiska uppslagsbok Speculum Historiale) i två band, vidare två band Dicta Doctorum, och en bibel.

En annan populär handbok behandlar den enda handskrift som numera återstår av biskop Thomas' i Finland gåva. Den innehåller Expositiones in Historiam Scholasticam Petri Trecensis (vanligen kallad Petrus Comestor). Av Albertus Magnus' verk ingår Compendium Theologice Veritatis i bibliotekets enda kvarvarande inkunabel. En Liber Johannis Beleth, en samling predikningar,

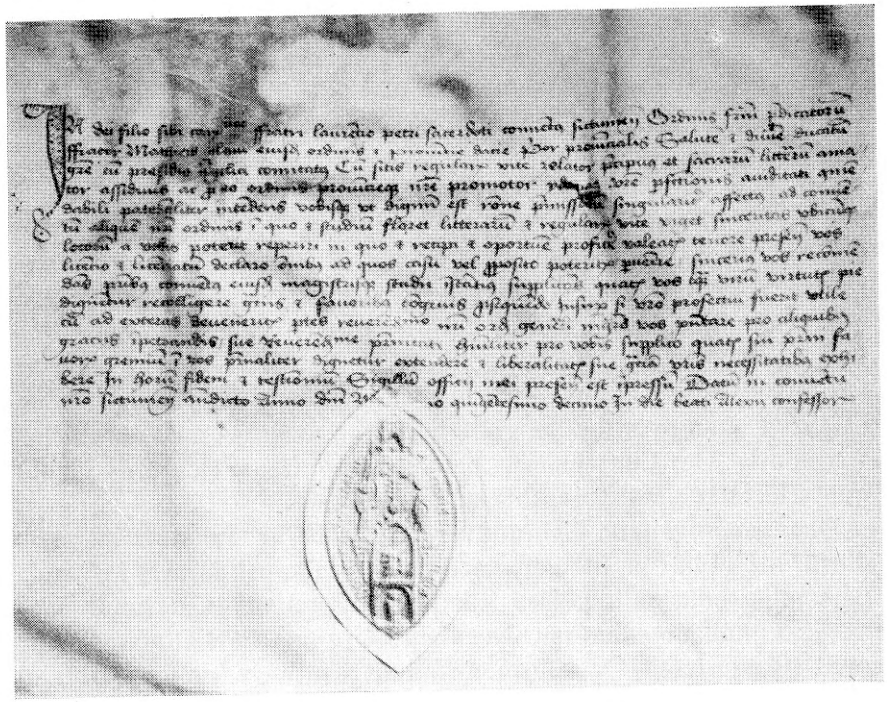

Fig. 28. Riksarkivet, Stockholm. Rekommendationsbrev för sigtunabrodern Laurentius Petri, utfärdat den 17/7 1510.

ingår i samma som ovan omtalats för utkastet till en predikan om Sankt Erik. Johannes Beleth är namnet på en känd 1100-talsteolog. Vår samling innehåller dock ett predikoutkast för Dominikusdagen, och namnet "Dominikus" ingår i själva texten. En bok kallad "gäddohuvud" nämnes i en urkund, tryckt som n. 1605 i Diplomatarium Svecanum. Karl Erlandsson har efterlämnat Scriptum Super Summulas Magistri Petri Hyspani Compilatum a Magistro Stephano. I slutet av texten kallas detta arbete Questiones. Efter magister Stefans namn står "plʒτhpt". Arbetet börjar: Cum a facilioribus ad difficiliora. Efter detta arbete följer en kommentar till Timaios med begynnelseorden: Cum sint due species iusticie.

Så mycket om den ena av Karl Erlandssons böcker. Den andra innehåller Evrardus' Grecismus, och säger sig ha avslutats år 1290 (?). Det är en latinsk grammatik, skriven på vers, och synnerligen omtyckt. Båda böckerna synas ha tillkommit i Frankrike, varifrån även den av biskop Thomas skänkta boken torde härstamma.

Av medicinska skrifter finnes icke mycket. I codex 579 ingår slutet (endast slutet) av Salernoläkaren magister B(ernardus) provincialis (d. ä. från Provence) Commentum Super Tabulas Magistri Salerni. Med dessa tabulae avses de tolv Tabulae De Virtutibus et Operationibus Medicinarum av den endast under namnet Salernus kände Salernoläkaren, som levde omkring 1130—1160. Hans Tabulae anses av Sarton vara inspirerade av två kristna Bagdadläkares Tabulae. I samma bok står ett medicinskt arbete till: Summa De Modo Medendi, författat av magister Gerardus de Cremona, känd som översättare från arabiska till latin. Han dog i Toledo år 1187. Själva skrifttypen i denna del av handskriften avviker tydligt från den som användes i Norden och röjer sitt romanska tillkomstområde.

Klostret köpte också böcker. Och om en inköpt bok kan man med skäl tro att bröderna önskat äga den, att de behövt den. Det gäller således för den Pharetra, ett arbete av den lärde franciskanen Bonaventura, som Israel Erlandsson har köpt för sina medbröders räkning (C 254). Det är det tredje franciskanska inslaget i klosterbiblioteket — om tolkningen av "Oliviensis" är riktig.

Ett klosters boktillgångar voro begränsade, och undervisningen i ett kloster, om också skött av aldrig så dugliga och mångsidiga lärare, behövde kompletteras. Detta skedde bland annat genom studieresor, som underlättades genom den goda ordensorganisationen, och genom dominikanernas vidsträckta förbindelser utåt. De dominikanska studenterna utrustades med personliga rekommendationsbrev, som skulle tillförsäkra dem ett gott mottagande i ordenshusen. En sådan rekommendationsskrivelse är bevarad för Sigtunabrodern Laurentius Petri. Den är avfattad i varma och uppskattande ordalag, och utfärdad på Alexiusdagen år 1510 av provincialpriorn Matthias Olavi.[4] (fig. 28.) Den är skriven i Sigtuna.

Vi få av detta brev en bild av förhållandena, när de voro som bäst: ett ordenshus, där studierna blomstra, och där man uppriktigt efterlever regeln, och en student, som både kan och vill tillgodogöra sig och fortsätta bådadera.

NOTER

[1] Georgius Wallin, Sigtuna stans et cadens. 1730—32. Jarl Gallén, La province de Dacie de l'ordre des frères prêcheurs. I. 1941.

[2] Läsningen av "tue" är icke säker; texten är skadad.

[3] Börjar: Angelus domini nuntiavit Mariae. Et concepit de spiritu sancto. Ave Maria etc.

[4] Rekommendationsbrev utfärdat den 17/7 1510.

I Guds son hälsar broder Mathias Olavi, provinsialprior för de heliga predikarnas orden och provinsen Dacia, sin käre broder Laurentius Petri, präst vid samma ordens kloster i Sigtuna, och önskar honom välgång och den gudomliga nådens ledning jämte ledsagande änglars beskydd. Eftersom I ären en framstående ivrare för ett liv enligt ordensreglerna och en trofast älskare av de heliga skrifterna och såsom följd därav en utmärkt främjare av vår orden och provins, så vill jag härmed, faderligt deltagande i Eder berömliga iver att fullkomna Eder och varmt tillgiven Eder såsom skäligt är enligt vad som ovan sagts, hos varje vår orden tillhörande kloster, i vilket studierna blomstra och ordenslivets renhet frodas, varhelst det av Eder påträffas, i vilket I kunnen upptagas och på lämpligt sätt förkovra Eder, anbefalla Eder och förklara Eder anbefalld hos alla, till vilka I tillfälligtvis eller avsiktligen kunnen anlända, varvid jag särskilt ivrigt rekommenderar Eder till samma klosters priorer och enständigt bönfaller dess lärare att värdigas med kristlig kärlek mottaga Eder såsom en man av dygd och beledsaga Eder med motsvarande nådes- och ynnestbevis. Om det därutöver befinnes nyttigt för Eder förkovran, när I kommen till främmande land, att för utverkande av några förmåner inställa Eder hos vår ordens vördnadsvärde stormästare, bönfaller jag å Edra vägnar ödmjukt hans vördnadsvärda faderlighet att värdigas till Eder faderligt utsträcka sin faderliga ynnests famn och ställa sin frikostighets nåd till förfogande för Edra behov. Till bekräftelse och bevis härå har mitt nuvarande ämbetes sigill åtryckts. Givet i vårt ovan nämnda kloster i Sigtuna i Herrens år 1510 på salig Alexius bekännarens dag.

Grundandet av dominikankonventet i Åbo och dess förhållande till Sigtuna.

Några kritiska randanmärkningar.

Av AARNO MALINIEMI.

I

Det är väl alltid vanskligt att efter flere hundra år jämföra olika andliga rörelsers eller stiftelsers betydelse för ett folks liv. Men man torde knappast misstaga sig, om man påstår, att dominikanerna betytt mera än de andra ordnarna för de allmänkyrkliga förhållandena i det medeltida Sverige. Närmast tänker man då på franciskanerna och den till sitt ursprung svenska birgittinorden. Den sistnämnda företräddes ju i främsta rummet av det berömda Vadstena klostret, vars blomstringsperiod i stort sett sammanföll med Kalmarunionens tid. Vadstena var verkligen ett lärdomens högsäte i Sverige — jag tänker då närmast på dess brödrakonvent, systrakonventet betydde i detta hänseende trots allt föga —, men dess verkningsradie var i varje fall kort; själavården skedde ju för det mesta inom klostret, om också de talrika pilgrimerna kunde föra med sig till sina avlägsna hemorter impulser av innehållet i de ofta goda predikningarna. Det andra birgittinklostret i Sveriges rike, Nådendal i Finland, stod egentligen i sitt flor endast under några få årtionden av 1400-talets senare hälft.

Birgittinerna voro bundna vid sitt kloster. Även då de i olika värv sändes till andra kloster av sin orden, kunde de icke vandra fritt omkring. På ett helt annat sätt förhöll det sig med de s. k. tiggarordnarna, franciskanerna och dominikanerna. Här kan man knappast mera tala om någon stabilitas loci, i varje fall kan den icke jämföras med birgittinernas. Tvärtom: tiggarbröderna rörde sig bland allmogen, predikande och bettlande. Ganska träffande har man kallat dem "medeltidens frälsningsarmé". Liksom do-